

Balogh Béni

A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén¹

1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés² Erdély területének 2/5-ét – Észak-Erdélyt – Magyarországnak ítélte. A mintegy 43 000 km²-nyi területen az 1941. január 31-i magyar népszámlálás valamivel több mint 2,5 millió lakost mutatott ki, ebből 1 380 000 (53,6%) magyar, 1 029 000 (40%) román, a többi német és zsidó nemzetiségű volt.³ Dél-Erdélyben, román fennhatóság alatt hozzávetőleg félmillió magyar maradt.⁴

A döntés hírét a visszacsatolt erdélyi részeken élő magyarok örömjongással, a románok viszont csalódottan és elkeseredetten fogadták.⁵ A pánikba esett és nemzeti büszkeségükben is érintett észak-erdélyi románok ezrei kerekedtek föl, és költöztek át az új határvonaltól délre eső területekre. Szemtanúk leírták,⁶ hogy a döntést követő napokban végelethetetlen tömeg hömpölygött az országutakon, a vasútállomások épületei megteltek; lovasfogatok, marhaszekerek, teherautók és vonatok szállították a menekülő román lakosságot. Becslések szerint csak Kolozsvárról szeptember 3-ig mintegy 7000 személy távozott.⁷

Ezzel egyidejűleg megindult egy ellenkező irányú népmozgás is – a dél-erdélyi magyarság menekülése az anyaországhoz csatolt észak-erdélyi területekre.

A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete közvetlenül a második bécsi döntés után

Zathureczky Gyula írta, hogy a második bécsi döntés talán a trianoni katasztrófánál is súlyosabban érintette Dél-Erdély magyarságát: szétfoszlatott minden titkos reményt, az „úttalanság és tehetetlenség” érzése lett úrrá a lelkeken.⁸ Aki huszonkét évig szótlanul tűrt és bizakodott, az most elvesztette hitét és kitartását, és nem mérlegelve a rá váró bizonytalanságot, elhagyta otthonát.⁹

A „lelki sokkhatáson” kívül a magyar lakosság menekülésének egyéb okai is voltak. A bosszúvágytól sem mentes, indulatokkal terhelt légkörben már a bécsi döntés másnapján megkezdődött a dél-erdélyi és okiráltságbeli magyar alkalmazottak elbocsátása, Romániából való kiűzése. A brassói repülőgépgyár kapuján augusztus 31-én már egyetlen magyart sem engedtek be, a rendelkezést hirdető táblán is közölték.¹⁰ Szintén brassói értesülés volt, hogy a vasúti igazgatóság elrendelte a magyar nemzetiségű beosztottak összeírását, megjegyezve, hogy ajánlatos a távozásuk.¹¹

Kormányutasításra tömegesen kezdték áthelyezni a magyar származású vasutasokat, pénzügyi és igazságügyi tisztviselőket a kiűrés előtt álló, de még román közigazgatású észak-erdélyi területre. A távirati rendelkezés értelmében negyvennyolc órán belül az érintetteknek el kellett indulniuk kijelölt helyeikre. Sok esetben áthelyezési kérelmet is aláírtak velük.¹² Csak a Déva melletti Piski községből több mint 300 magyar vasutast helyeztek át egyetlen nap alatt. Az *Universul* című bukaresti napilap egyik híre szerint pénzügyminisztériumi rendelet alapján „szolgálati érdekből” a magyar pénzügyi tisztviselőket szeptember 3-án Aradról Észak-Erdélybe helyezték át, és román menekülteket vettek föl helyükbe.¹⁴ Szeptember 6-án a Szeben megyei prefektus közleményt adott ki, melyben egy belügyminisztériumi rendeletre hivatkozva felszólította „az átadott területekről származó” magyar lakosságot, hogy saját érdekében, időben távozzék – szolgálataira a románok nem tartanak igényt. Ugyanakkor tapintatra intette a

¹A tanulmány elkészítését a **Dunatáji népek kutatása** szakalapítvány anyagi támogatása tette lehetővé.

hatóságokat, és óvott az erőszak alkalmazásától.¹⁵ A kolozsvári magyar konzul arról értesült, hogy a dél-erdélyi részen tömegesen hívják be a magyarokat katonai szolgálatra. Ha nem engedelmessé válnak, akkor arra biztatják őket, hogy „szökjenek át”, mert különben hadbíróság elé kerülnek. A jelentkezőkkel viszont közlik: ha nyilatkozatot írnak alá, hogy Magyarországra optálnak,¹⁶ nem kell bevonulniuk. Az aláírás után felszólítják őket, hogy negyvennyolc órán belül hagyják el az országot.¹⁷

A bukaresti magyar követ, Bárdossy László, szeptember 6-án jelentette, hogy „román lapok nyílt izgatására bukaresti gyárakból és más vállalatoktól magyarokat felmondás nélkül és tömegesen elbocsátják.” Javasolta: közölni kellene a budapesti román követtel, hogy a román hatóságok ezzel „csak represszáliákat provokálnak”. Ezt – folytatta Bárdossy – rádió is kifejezésre lehetne juttatni.¹⁸ Budapesten mindkét tanácsot megfogadták. Vörnle János külügyminiszter-helyettes még aznap közölte Cruțescu román követtel, hogy Bukarest eljárása „könnyen retorziókra vezethet, és így nem szolgálja a két szomszédos ország közti megbékülés szellemét”.¹⁹ A figyelmeztetés később a rádióban is elhangzott: kisebbségi politikáját Magyarország pontosan ahhoz szabja majd, hogy a román kormány miként bánik az ott élő magyarsággal.²⁰

Bárdossy a román külügyminiszternél is tiltakozott a tömeges elbocsátások és kiűzések miatt. Leszögezte, hogy a kezdeményezés a román félre hárul – a föllángoló szenvedélyeket le kell fékezni. Mihail Sturdza ezt nem vitatta, csupán annyit jegyzett meg, hogy a román kisebbségi politika a magyarhoz fog igazodni.²¹ A román Minisztertanács hamarosan cáfolatot adott ki, és a legerélyesebb módon tagadta a magyar vádak, tendenciózusnak minősítve azokat.²²

A honvédség bevonulása Észak-Erdélybe

A döntőbírósi határozat értelmében fölállított román–magyar katonai bizottság szeptember 1-jén megállapodott Észak-Erdély kiürítésének és magyar megszállásának pontos menetrendjében. Eszerint a honvédség előnyomulása szeptember 5-én kezdődött, és 13-án ért véget.²³

A magyar fővezérség már augusztus 31-én kijelölte irányelveit az Észak-Erdélybe bevonuló csapatok magatartására nézve.²⁴ Súlyt helyezett arra, hogy „a honvédség bevonulását, fellépését és magatartását példás fegyelem, feltétlen rend és mintaszerű szervezettség jellemezze”. Kiemelte: „A felszabadító csapatok tagjai nem hivatottak arra, hogy a 22 éves múlt bűnöseivel szemben a megtorlást gyakorolják. A csapatokat ki kell oktatni, hogy egyéni akcióktól tartózkodjanak. Ha megtorlásra lesz szükség, azt a katonai közigazgatás szervei fogják végrehajtani. Egyéni bosszúk kielégítését meg kell tiltani és akadályozni.” A dokumentum szigorúan előírta a kisebbségekkel szembeni korrekt magatartást: „A román és egyéb nemzetiségűekkel való bánásmód minden esetben kimért, korrekt (legyen – B. B.), és a magyar katonához méltó emberiség jellemezze. Az 'oláh' megjelölést előttük ne használjuk, mert ez őket sérti. Ilyenkor a 'román' szót alkalmazzuk.” Ellenszegülés vagy fegyveres ellenállás esetére kíméletlen megtorlást helyezett kilátásba, „különösen akkor, ha az román vagy kommunista elemektől indult ki”.²⁵ Az összetűzések elkerülése végett a fővezérség célszerűnek tartotta a román lakossággal való érintkezést „a legszükségesebb mértékre korlátozni”.²⁶

Szórványos incidensek közepette a román katonai hatóságok szeptember 1-jén kezdték meg az átadandó területek kiürítését. Értesülések szerint elszéledt román katonák Máramarosszigeten fosztogattak és gyújtogattak. Szatmárnémetiben magyar tüntetők közé lőtt a katonaság, és egy embert megölt, hármat megsebesített.²⁷ Szeptember 2-án Bihardiószeg községben a helyi lakosokból alakult magyar nemzetőrség egyik tagját egy román katona lelőtte. Temetésére két nappal később egy hadnagy vezetésével tíz honvéd is átkelt a határon. Visszafelé menet a rájuk támadó román fegyveresek közül kettőt megöltek, egy főhadnagyot súlyosan megsebesítettek. Megtorlástól félve, a község magyar lakossága tömegesen menekült a szomszédos Nagyléta községbe.²⁸

Nemcsak a katonák erőszakoskodtak. Brassóban szeptember 1-jén a bécsi döntés ellen tüntető vasgárdisták egy székely legényt agyonverték.²⁹ A kolozsvári tüntetéseken több magyart és egy németet sebesítettek meg, a magyar színház ablakait bevették.³⁰ Magyar atrocitások is tör-

téntek. Egy szeptember 4-i hír szerint a helybéli lakosság Csíkszentgyörgyön a román adóvég-rehajtót, Csíkszentmártonban a csendőrőrmestert ütötte agyon.³¹

Felelős magyar tényezők Erdély-szerte nyugalomra és méltóságteljes magatartásra intették a lakosságot. A bécsi döntés másnapján a Magyar Népközösség nevében Bánffy Miklós kiáltványban szólított föl minden erdélyi magyart: „Legyünk bölcsen megértők azok iránt, akiknek szintén otthona Erdély. Csak így maradunk méltók Erdély földjéhez.”³² Báró Szentkereszty Béla, a Magyar Népközösség háromszéki tagozatának elnöke szeptember 3-án felhívással fordult a „Székely Testvérekhez”, arra kérve őket, őrizkedjenek minden kilengéstől, és tartsák távol magukat a kicsinyes, személyes bosszúállástól a román lakossággal szemben.” Az Erdélyi Magyar Nők Központi Titkársága fontosnak tartotta, hogy a megtorlás és bosszú helyett „az emberiség, a keresztény felebaráti szeretet irányítsa lépteinket”. Bejelentette, hogy egyformán szolgálatára áll az erdélyi magyar és az erdélyi román jótékony nőegyesületeknek.³⁴ Vársárhelyi János erdélyi református püspök figyelmeztette híveit, hogy „a bosszú közönséges és emberi dolog, de a nagylelkűség, az igazság, a szeretet, a megbocsátás krisztusi és isteni dolog (...). Így ezen az úton járjatok.”³⁵ Pásztorlevelét szeptember 8-án valamennyi református istentiszteleten felolvasták.

A magyar miniszterelnök³⁶ az általános öröm és lelkesedés közepette felelősségre intette nemzetét, és óvott az elbizakodottságtól. „Tanulnunk kell a múltból, hogy másképp lássuk és csináljuk a dolgokat, mint azelőtt” – figyelmeztetett Teleki Pál Bécsből hazatérve, a Keleti pályaudvaron rendezett ünnepségen.³⁷ Erdélyi lévén maga is tisztában volt az ottani nemzetiségi viszonyokkal, mindenkinél jobban értette „a három nemzet, négy nemzetiség és öt vallás” történelmileg kialakult, bonyolult kapcsolatrendszerét. Szeptember 4-i, felsőházi beszédében elmondta: reméli, talál majd Erdélyben olyan embereket, akik húszesztendő szenvedésük alatt megtanultak a nemzetiségekkel bánni, „nemcsak papíron vagy rendeletekben”.³⁸ „Mi nem megtorolni, hanem építeni akarunk és fogunk” – fejtette ki ugyanaznap a képviselőházban.³⁹ Remélem – folytatta –, hogy a gyakorlatban is be tudjuk tartani ezt a bölcsességet, mert ilyet mondani könnyebb, mint a gyakorlatban végrehajtani.” Kijelentette, most fog eldőlni, „megérdemeltük-e azt, amit visszaszereztünk és ami visszajött.”⁴⁰

A nagy tapintatot igénylő kisebbségi kérdés jövőbeni kezelését illetően a miniszterelnöknek aggályai voltak. Horthynak írott, szeptember 1-jei levelében arra hívta föl a Kormányzó figyelmét, hogy tapasztalatai szerint az anyaországbeli magyarok a „mind kiirtjuk, kikergetjük ideológiájában élnek”, és ez egészen más, mint amit Erdélyben helyes alkalmazni, de az erdélyi magyarok felfogásától is különbözik.⁴¹ Aggályai ellenére Teleki abban reménykedett, hogy a „szándék tisztasága és becsületessége ki fog áradni a Duna-medencében”, egészségesebb atmoszférát teremtve a térségben, „ha mások is így akarják”.⁴²

Észak-Erdély magyar lakossága lelkes ünneplésben részesítette a bevonuló honvédséget, amely nemcsak nemzeti felszabadulását hozta el, de nyugalomát és biztonságérzetét is visszaadta; feloldotta az elmúlt napok, hetek feszültségét, amikor is mindenre föl volt készülve Erdély magyarsága – háborúra, tömegmészárlásra, önvédelemre.⁴³

A románok ezzel szemben úgy érezték, hazájukat veszítették el. Nem szabad csodálkozni azon, hogy a román lakosság nem örül a bevonulóknak – jelentette ki beszédében egy görögkeleti pap szeptember 10-én, a marosvásárhelyi ünnepségen.⁴⁴

A legtöbb helyen megértésre és megbékülésre szólítottak föl az ünnepi szónokok. Horthy kolozsvári bevonulása alkalmával gróf Bethlen György, az egykori Magyar Párt elnöke többek között azt hangoztatta, hogy a magyarságnak távol kell tartania magát a bosszú érzetétől. A románokról szólva kiemelte: „Nem akarjuk azt, hogy a mi örömünk az ő bánatuk legyen. Azt szeretnők, hogy a jövőben mindig közösen örülhessünk.”⁴⁵

Súlyos atrocitások is történtek a bevonulás során. A Szilágy megyei Ördögkút községben szeptember 9-én rálöttek a bevonuló honvédségre, mire az mintegy 80 falubeli románt kiirtott, és fölperzselt 27 házat.⁴⁶ Az esetet szeptember 11-én a budapesti rádió is közölte.⁴⁷ Az ugyancsak Szilágy megyében fekvő Ipp helységben az átvonuló honvédség két katonája román polgárpártos merénylet áldozata lett. Megtorlásként a szeptember 13-áról 14-ére virradó éjszaka

154 helybeli románt végeztek ki.⁴⁸ Bánffyhunyadon a bevonulás napján, szeptember 10-én a helyi görögkeleti pap megjegyzéseivel kivívta maga ellen a tömeg haragját, amely aztán kiterjedt egy román rendőrrre is. Mindkettőjüket meglincselték.⁴⁹

Kolozsváron a bevonulást követő első éjszaka rendbontásra, kődobálásra került sor, román nyelvű cégtáblákat rongált meg a tüntető tömeg.⁵⁰ Szeptember 13-i román értesülés szerint Kolozsvár egyik külvárosában és a környező falvakban „a magyar lakosság, katonák támogatásával bántalmazza, sőt megöli” az ottani románokat.⁵¹ Az MTI-nek nyilatkozva Emil Hațieganu, az észak-erdélyi románság vezetője elmondta: a kolozsvári kilengéseket a magyar csapatok bevonulása, tehát szeptember 11-e előtt a románok, utána a magyarok kezdeményezték. Beck ezredes, a város magyar katonai parancsnoka hamarosan helyreállította a rendet.⁵²

Az észak-erdélyi románok ellen elkövetett erőszakos cselekedetéről a Budapesten tárgyaló román küldöttség szeptember közepén egy jegyzéket nyújtott át a magyar külügyminisztériumnak. A nyolc esetet felsoroló, német nyelvű dokumentumot a külügyminisztérium Náday István altábornagynak adta át, kivizsgálás céljából.⁵³

A megbékélési kísérletek kudarca

A honvédség bevonulásával egyidejűleg – 1940. november 26-ig – katonai közigazgatás lépett életbe Észak-Erdélyben. A vezérkari főnök mellé beosztott kormány megbízott, dr. Papp József egy sajtónyilatkozatában kiemelte, hogy az új hatalom irányelve a román néppel való igazságos és barátságos bánásmód „abban az országban, amely közös hazánk”. Nyilatkozata szerint a románok megtarthatják kultúrájukat és vallásukat, ápolhatják értékeiket, viszont hű állampolgároknak kell lenniük.⁵⁴

Szeptember 14-én a Kolozsváron tartózkodó Teleki Pál, saját kezdeményezésére, fogadta a románság képviselőit, köztük Emil Hațieganut, valamint Nicolae Colan görögkeleti és Iuliu Hossu görög katolikus püspököt. A több mint egyórás megbeszélésen a miniszterelnök elmondta, hogy erdélyi politikájával a lelkek megbékélését, a két nép lojális együttműködését kívánja előmozdítani. Tárgyalópartnerei a magyar állam iránti hűségükről biztosították Telekit, Hossu püspök a több mint egymillió észak-erdélyi görög katolikus hívő védelmében is közbenjárt.⁵⁵ Szeptember 23-án újabb találkozóra került sor Teleki és az észak-erdélyi román vezetők egy csoportja között.⁵⁶

Az újabb atrocitásoknak azonban nem sikerült elejét venni, annak ellenére sem, hogy a katonai vezetés is tisztában volt a nemzetiségi kérdés fontosságával. „Nemzeti létünk, felemelkedésünk vagy bukásunk függ attól, hogy szerencsés kézzel tudjuk-e ezt a kérdést megoldani” – olvasható a Honvédelmi Minisztérium egy szeptember 13-i előterjesztésében.⁵⁷

A román lakossággal szembeni eljárásról a 2. hadsereg parancsnokságához intézett felterjesztésében Bajnóczy József altábornagy megállapította: a visszacsatolt területen sok olyan közalkalmazott, pap és tanító maradt, aki magyargyűlöletével és magyarüldözésével vált ismertté a román uralom alatt. A cél nem lehet a románok elleni irtóhadjárat, „hanem csak a vezetők kiemelése és a népnek minél nagyobb számban a mi oldalunkra való állítása”. Ha a „jóindulatú gondoskodás” meddő marad, és „atrocitásokban robban ki a magyarok elleni gyűlölet, ott azt a legkérelhetetlenebb eszközökkel kell letörni”.⁵⁸

1940 őszén a Maros-Torda vármegyei Nyárádtón egy katonai különítmény, a parancsnokság megkerülésével 50 román falusi embert és két papot véresre vert, és áttett Romániába. A radnóti román parancsnok jegyzőkönyvet vett föl az esetről, és egy ottani magyar esperesnek megparancsolta, menjen át Magyarországra, és szerezzen elégtételt a megverteknek, különben ő, a román parancsnok is hasonló módon fog eljárni, mint a magyarok. Megjegyezte: ha ötven parasztot megcsapdosnak, nem nagy dolog, de papokhoz nyúlnak, és ez megbocsáthatatlan.⁵⁹ Kelemenelkén az egrestői román kántor fiát néhány legény agyonverte, és a sáncba dobta. A református lelkész temette el, ezért később el kellett menekülnie. Harasztberekén a Romániába távozott családok ingóságait a lakosság széthordta, a marhákat elszákmányolta. A magyar csendőrök ezt rablásnak minősítették, s az egyházat is megrótták, amiért engedte a bosszút elfajulni.⁶⁰

Igen sok esetben a magyar lakosság védte meg korábbi elnyomóját. Ákosfalván a román uralom alatt sokat szenvedett magyar lelkész állt ki „a kegyetlen csendőrőrmester, a csaló perceptor, s valamennyi, népet gyötrő hitvány állami exponens” mellett.⁶¹ Magyarón a református esperes védelmezte a román papot, hasonló magatartásra intve híveit is. Az udvarfalvi esperes személyesen ment le szentannai filiájába, hogy a román papot nemcsak a magyarok, de saját hívei dühétől is megmentse. „Ez a magatartás volt az általános, természetes azonban, hogy a jónak nem szokott híre lenni” – jelentették a kolozsvári püspöknek. Az is igaz – állapította meg a jelentés –, hogy „a megbocsátás szelleme és az úri magyarság eszménye igen szenved”.⁶²

Szeptember 18-án Ion Antonescu államvezető határozatba adta az észak-erdélyi románok ellen elkövetett atrocitások pontos nyilvántartásának elkészítését.⁶³ A román külügyminisztérium diplomáciai akciót kezdeményezett a tengelyhatalmaknál Magyarország ellen, miközben a román sajtóban uszító és gyűlölködő hangú, magyarellenes kampány folyt.

Egy szeptember 17-i nyilatkozatában az államvezető arra kérte a hatóságokat és minden román, „főként pedig az erdélyieket”, hogy óvakodjanak „az embertelen, törvénytelen és elharmarkodott tettektől”, és tanúsítsák a legkorrektebb magatartást a kisebbségekkel szemben.⁶⁴ A dél-erdélyi magyarok üldözése ennek ellenére tovább folyt. Szeptember 19-én Vörnle külügyminiszter-helyettes felhívta a Budapesten tárgyaló Valeriu Pop figyelmét, hogy a román hatóságok tömegesen utasítják ki a magyarokat, megmutatva egyben a dicsőszentmártoni román prefektus erre vonatkozó rendeletét. Fölszólította a román politikust, tegyen valamit, „mert egyébként kénytelenek leszünk legerélyesebb retorziókhöz nyúlni”. Pop megígérte, hogy még aznap összeköttetésbe lép Antonescu tábornokkal.⁶⁵

Nem sok minden változhatott, mert 28-án Vörnle ismét figyelmeztette román tárgyalópartnerét, hogy „százszámra küldenek át a határon” magyar nemzetiségű vasutasokat, és ismét a legerélyesebb retorziókat helyezte kilátásba. Valeriu Pop tagadta a vádak, és a román sérelmek orvoslását kérte, megemlítve, hogy Biharfélegyházán 180 telepes családot kényszerítettek a magyar hatóságok házuk és birtokuk elhagyására.⁶⁶

Lapértésülés szerint Telekire nagy nyomás nehezedett a dél-erdélyi magyarság ügyében: a miniszterelnököt „az országgyűlés tagjai, a vármegyék főtisztviselői és minden rendű és rangú állami hivatalok révén ostromolják a románok által okozott rémtettek és rombolások magyar szemtanúi, kártérítést kérnek, és azt, hogy (...) a kormány járjon el érdekükben”⁶⁷ – írta a kolozsvári *Keleti Újság*. Október 2-án Vörnle kijelentette Popnak, hogy a magyar kormány a szíven viseli az erdélyi magyarság ügyét, és annak jövőjét – ha kell – „a honvédség fogja biztosítani”.⁶⁸

A kölcsönösségen alapuló kisebbségi politika kezdetei

Másnap, 1940. október 3-án az MTI hírül adta, hogy Kürtös vasúti határállomáson 56 órája vesztegel egy 22 vagonból álló román szerelvény, tele magyar nemzetiségű menekültekkel. A munkahelyüktől megfosztott menekültek a hír szerint siralmas állapotban voltak, a határállomáson vízért sem engedték őket kiszállni a vagonokból.⁶⁹ A magyar kormány válaszlépésre szánta el magát. A hatóságok október 4-én több mint 280 vezető nagyváradi román értelmiségit gyűjtöttek össze, és toloncoltak ki hét tehervagonban az országból, köztük Nicolae Popovici püspököt.⁷⁰ Kolozsvárról háromszáz román családot kellett, a rendelkezés értelmében kiutasítani. Mivel Vékás Lajos közigazgatási előadótól és Óvári Elemér városi ügyésztől alig kapott neveket, a városparancsnok Beck ezredes a telefonkönyvből állította össze a névsort, mivel az ott szereplő románok „mind tekintélyes emberek”. A kiszemeltet – akik közül többen már előtte elhagyták a várost – írásban értesítette, hogy kézipoggyászukkal két órán belül legyenek a vasútállomáson.⁷¹

A román viszontválasz még aznap, október 4-én megszületett. Antonescu államvezető kilátásba helyezte, hogy szükség esetén „összeszedik” a romániai magyarság vezetőit⁷² és koncentrációs táborokat létesítenek. Elrendelte: ezentúl csak annyi magyar nyelvű lap jelenhet meg, amennyi az átadott területen román nyelven.⁷³

Fokozódott a dél-erdélyi magyarság kiűzése. Október 9-én megtartott képviselőházi beszédében Teleki Pál elmondta, hogy 3-a óta folyamatosan érkeznek vasúti szerelvények a kürtösi állomásra, részben új kiülőzöttekkel, részben a már korábban áttett magyarok családtagjaival.⁷⁴ Cselényi Pál képviselő szerint a románok „ingyenes vagonakciót” hirdettek: közhírré tették, hogy a távozni kívánókat, összes ingóságukkal együtt, ingyen szállítják a határra. Csak később derült ki: egy-két lábasjóságukon kívül semmit sem vihettek magukkal.⁷⁵

A magyarországi lapok terjedelmes beszámolóiban adtak hírt a romániai magyarság kálváriájáról. Megírták, hogy a Szőreg és Gyula közötti határszakaszon csak október 7-én több mint 400 menekült érkezett Magyarországra. Legnagyobb részük Arad, Temesvár, Lippa, Déva, Petrozsény és a Zsil-völgyi bányavidékről származott. 131-et közülük kórházba kellett szállítani. A menekültek elmondása szerint Petrozsényban körülbelül 3000 magyar bányászt bocsátottak el, a magyarul beszélőket bántalmazták.⁷⁶ Petrozsény és Lupény környékén 27 magyar bányászt állítólag meggyilkoltak.⁷⁷ A marosvásárhelyi körzetben 1800 jegyzőkönyvet vettek föl dél-erdélyi magyar menekültek bántalmazásáról.⁷⁸

Az ókirályságbeli Galac városából magyar vasutasokat utasítottak ki; mindenükből kifosztották, majd Gyimesnél áttették őket Magyarországra.⁷⁹ Kolozsvári jelentés szerint október 8-án 58 torockóvidéki és 112 küküllőmenti menekült lépte át a határt. Legtöbbjük hiányos öltözékben, kifosztva érkezett. Elmondták, hogy a vasgárdisták megfenyegették az odavalósi magyarokat: vagy azonnal elhagyják az országot, vagy internálják őket.⁸⁰ 10-én ötven bukovinai székely érkezett Kolozsvárra. Előtte román katonai munkásszázadokban szolgáltak, leszerelésüket követően átdobták őket a határon. Bukovinában, Hadikfalva és Istensegíts környékén állítólag három magyart meggyilkoltak.⁸¹ Andrásfalván hivatalos falragasz hirdette, hogy tilos a magyar szó. Egy onnan érkezett menekült beszámolt arról, hogy a helyi csendőr kijelentette: aki magyarul akar beszélni, az menjen Budapestre.⁸² Október 11-én egy 60 vagonból álló menekültvonat érkezett Kolozsvárra. A mintegy 400 személy többségében Zsil-völgyi vasutas volt. Valamennyiüket elbocsátották állásukból, és nyilatkozatot írtak alá velük, hogy önként mondtak föl.⁸³

Az újságokban megjelent beszámolók alapján a magyarelles terror a Zsil-völgyében volt a legerősebb, viszonylag tűrhetőbbnek Krassó-Szörény vármegyében mutatkozott, állítólag a német népcsoport határozott kiállása miatt. Temesváron javulóban volt a helyzet, a német kiépítőcsapatok megjelenése megfélemlítette a „féktelenkedő elemeket”.⁸⁴

A romániai újságok a „magyar barbarizmus eszelősségéről”⁸⁵ és az észak-erdélyi románok „golgotájáról” írtak. Egy lapértésülés szerint október 6-án Kolozsváron újabb 160 személy kiutasításáról döntöttek a magyar hatóságok. 8-án 500 – Kolozsvárról, Szatmárnémetiből és Máramaroszigetről – kitoloncolt személy érkezését várták Aradra.⁸⁶ Egy másik hír szerint Biharfélegyházáról 1200 román telepest utasítottak ki a magyarok. A kitoloncoltak magukkal vitték bútoraikat, háztartási eszközeiket és állataikat. A román hatóságok Temesvárra irányították őket.⁸⁷ Szamosújvárról állítólag az összes románt kitoloncolták.⁸⁸

A hisztérikus légkörben valótlán hírek is szárnyra kaptak. A *Reggeli Magyarország* című napilap kolozsvári tudósítójának Emil Hațieganu megemlítette, hogy róla is elterjedt a hír, miszerint meggyilkolták, mások szerint viszont letartóztatták, és lerombolták a házat. Cáfolta azt a rémhírt is, hogy Kolozsvár utcáin a meggyilkolt emberek holttesteit hurcolják végig elretentő példaként.⁸⁹

A magyar kormány október 5-én hivatalos nyilatkozatot tett közzé, amelyben a románok kiutasítását a dél-erdélyi magyarüldözések következtében kialakult kényszerhelyzettel magyarázta, amelyből nem volt más kiút, mint a retorzió.⁹⁰ Felsőházi beszédében Teleki Pál kijelentette: „Ha egyrészt meg nem értéssel, másrészt rosszakarattal találkozunk, akkor időlegesen olyan eszközökhöz is kell nyúlnunk, amelyeket nem tartunk örökké fenntarthatónak állami kormányzatok számára”.⁹¹

Ion Antonescu utasításai alapján⁹² a román Minisztertanács közleménye tendenciózusnak és „teljesen alaptalannak” minősítette a magyar érvelést, tagadva a magyarok kiutasításáról szóló híreket. Október 8-ig 3828 magyar nemzetiségű személy hagyta el „önként és nem kiutasítva”

Romániát, ezzel szemben a magyar hatóságok – állt a közleményben – 11 519 románt utasítottak ki.⁹³

A feszült légkörben Iuliu Hossu görög katolikus püspök próbált meg közvetíteni a két ország között: előbb Csáky István magyar külügyminiszterrel folytatott megbeszélést, majd Bukarestbe utazott.⁹⁴ Közvetítési kísérlete nem járt eredménnyel.

Hasonló eredménytelenséggel végződtek a közvetlen tárgyalások is. A magyar fél már szeptemberben visszautasította a Valeriu Pop által javasolt kisebbségi szerződés megkötését, azzal érvelve, hogy előbb a többi kérdésben (a románok által kiürített területen elkövetett „károk, lopások és rablások jóvátétele ügyében”) kell megegyezni, és egy ilyen szerződés megkötése csak a tárgyalássorozat végét képezheti.⁹⁵

A román kormány ezt követően egy román–magyar vegyes bizottság megalakítására tett javaslatot, elsősorban az „Erdélyben elkövetett számtalan magyar atrocitás” kivizsgálása céljából.⁹⁶ Cruțescu követel október 7-én közölték a magyar Külügyminisztériumban, hogy Budapest elveti az ötletet, „nem mintha rejtegetni valója lenne”, hanem azért, mert a Románia által Berlinben és Rómában folytatott magyarelles propaganda következtében a kérdés túlhaladta a román–magyar kapcsolatok kereteit, ezért a magyar kormány német–olasz beavatkozást kért.⁹⁷

Október 10-én Valeriu Pop egy emlékiratot nyújtott át a magyar kormánynak, amelyben felpanaszolta az észak-erdélyi román lakosság „kínzását, gyilkolását” és kiutasítását, kijelentve, hogy a viszonyok rendezését maga is a német és az olasz kormányokra bízta. Az emlékirat tartalmát ismertetve, számjeltáviratában Csáky megjegyezte: a román lakosság „kínzása stb. tiszta és szentelen hazugság”. Tudatta, hogy magyar részről mindössze 850 románt utasítottak ki, „retorzióként a kivándorolni kényszerített sokezer magyarért”.⁹⁸

Az Észak-, illetve Dél-Erdélyben elkövetett atrocitások kivizsgálására október közepén Altenburg miniszteri osztályfőnök és Roggeri külügyminisztériumi főtisztviselő vezetésével egy német–olasz vegyes bizottság alakult.⁹⁹ Az október 17–27-e között lefolytatott helyszíni vizsgálat során a bizottság mintegy 3000 km-t tett meg gépkocsin, és több mint 500 személyt hallgatott meg.¹⁰⁰

Az összefoglaló jelentés október 31-ére készült el; ennek kivonatát, egy-egy szóbeli jegyzék kíséretében, mindkét kormány megkapta. A dokumentum szerint annak ellenére, hogy az Erdélyben együtt élő magyar és román falusi népességnél a verések és bántalmazások „semmi rendkívülit nem jelentenek”, a vizsgálat során mindkét oldalon észlelt „túlkapások” mégsem sorolhatók a „hagyományosak” közé. A vegyesbizottság általános benyomása az volt, hogy – főleg az ippai és ördögkúti tömegmészárlások miatt – a magyar felet nagyobb felelősség terheli az atrocitások elkövetésében.¹⁰¹

A kölcsönös retorzió alapuló kisebbségi politikát mindkét kormány tovább folytatta. A dél-erdélyi magyarság vezetői 1940. november 4-én tartott értekezletükön „mély sajnálattal” állapították meg, hogy a magyarországi románságot sújtó intézkedések a romániai magyarok helyzetét „elképzелhetetlen mértékben súlyosabbá tették”. Kérték a magyar kormányt, hogy az ottani románsággal való bánásmódot illetően előzőleg kérje ki véleményüket.¹⁰² Gyárfás Elemér, a Romániai Magyar Népközösség elnöke Purgly László lutheránus főgondnokkal együtt már előzőleg, október 8-án közbenjárt a magyar kormánynál a kiutasított románok érdekében.¹⁰³

A magyarországi közvéleményben sem talált egyöntetű támogatásra a retorzió és annak végrehajtási módja. Ravasz László református püspök erkölcsi szempontból közelítette meg a kérdést: „Becsületes magyar nem gondolhat arra, hogy most mi tegyünk úgy a románokkal, mint ahogy a románok tettek mivelünk. Nem az a kérdés, hogy mit érdemelne meg a román politika: az a kérdés, milyen politika illik a magyar nemzet ezeréves erkölcsi méltóságához.”¹⁰⁴ Hasonló nézetet vallott Bajcsy-Zsilinszky Endre is. Egy felszólalásában arra figyelmeztette a képviselőházat, hogy „mi a román kormánynak a romániai magyarsággal szemben elkövetett módszereit nemcsak, hogy nem utánozhatjuk a mi románjainkkal szemben, hanem (...) a legnagyobb megértéssel és szeretettel kell viseltetnünk irántuk”.¹⁰⁵ Az Észak-Erdélyből behívott magyar képviselők nevében Pál Gábor kijelentette, hogy a múltban elszenvedett keserőségek ellenére nem a bosszú érzete vezeti őket.¹⁰⁶ A szinten erdélyi Mikó Imre leszögezte: „Elnyomottakból sohasem akarunk elnyomók lenni.”¹⁰⁷

A kolozsvári *Ellenzék* című napilap vezércikkben bírálta – igaz, burkoltan és utólag – a városból történt kiutasítások módját. „Ne kapkodjunk a névsorokkal” – írta, meddőnek minősítve azt az eljárást, amely telefonkönyvből állítja össze a megbízható vagy megbízhatatlan polgárok névsorát.¹⁰⁸ A szintén Kolozsváron megjelenő román nyelvű lapban, a *Tribuna Ardealului*-ban Emil Hațieganu nyíltan kimondta: a városból való kiutasítások súlyosan érintették az ottani románságot, amely – újabb retorzióktól tartva – állandó nyugtalanságban él.¹⁰⁹

Vádaskodások és be nem váltott ígéretek

Az észak-erdélyi románság helyzetéről a kolozsvári román főkonzul, Ion Chinezu, szenvedélyes hangú jelentéseket küldött Bukarestbe. 1940. október 17-én, tehát azon a napon, amelyen a német–olasz vegyes bizottság elkezdte erdélyi körútját, többek között ezt jelentette: nem lehet elég kemény szavakkal illetni azt a változatos eszköztárat, amelyet az „új hatalom” vesz igénybe minden román életre utaló nyom kiirtása céljából. „A sértésektől és gúnyolódásoktól, a házakba való betörésektől a véres verekedésekig, a vagyonek kobzásoktól, kínzásoktól és gyilkosságoktól egészen a legkifinomultabb lelki tortúrákig”: mindez a fent említett célt szolgálja – írta a román főkonzul.¹¹⁰ Az apokaliptikus képet festő jelentés azt sugallta, hogy Észak-Erdélyben a Dücső Csaba: *Nincs kegyelem*¹¹¹ című könyvből ismert „forgatókönyvet” valósítják meg a magyar hatóságok.

Gyárfás Elemért fogadva, október 26-án Sturdza román külügyminiszter „vehemens, elfogult, sőt egyenesen szélsőséges” kirolaszt intezett az észak-erdélyi magyar közigazgatás ellen. A „legborzasztóbb” vádakot hozta föl: asszonyok és gyermekek meggyilkolását, az „ippi állítólagos vérengzéseket, négyéves leánygyermek hullájával történt borzalmakat, mindinkább beletüzelve magát az elkeseredett tónusba” – jelentette Gyárfás.¹¹² A Magyar Népközösség elnökét még aznap fogadta Ion Antonescu is, jó benyomást keltve „katonás egyéniségével, emberies nyilatkozataival”.¹¹³ Újabb találkozójukon, november 9-én a tábornok kijelentette, hogy amíg ő a helyén áll, a romániai magyarság élete és vagyona biztonságban van. Ugyanakkor felkérte Gyárfást, győződjék meg személyesen Aradon, hogy Magyarországról „kiűtött szemű, kitört állkapcsú, kettévágott nyelvű, behasított körmű románokat tettek át a határon”.¹¹⁴ Adatai szerint november 8-án 900, pár nappal előbb 2000 román földműves érkezett egy szál ruhában a határra. Egy kimutatásból fölolvasta, hogy 513 „bebizonyított erőszakos haláleset” van Észak-Erdélyben, s hozzátette, hogy Romániában is legyilkolhatnának „1500 magyart, mire a magyarok 3000 románt gyilkolnának le, s ez így menne tovább, de ehhez ő segédkezet nem nyújt, mert tudja, mit tesz üldözöttek lenni.”¹¹⁵

Antonescu ígéretei ellenére a dél-erdélyi magyarság helyzete egyre súlyosabbra fordult. Dicsőszentmártontól Gyulafehérváron át egészen Petrosényig a magyar lakosság „megveretése, bezárása, letartóztatása, fenyegetése” állandóan napirenden volt.¹¹⁶ A vasgárdista terror elmúltával¹¹⁷ elsősorban a dél-erdélyi magyarság vagyoni biztonsága forgott a legnagyobb veszélyben. A gazda- és földbirtokos réteget az állandó rekvirálások fenyegették leginkább. Az iparosok és kereskedők helyzete katasztrofálissá vált; az észak-erdélyi román menekültek a legkönnyebb prédának a magyar üzleteket tartották, és a hatóságokat „bujtogatták újabb és újabb magyar vagyonfosztó intézkedésekre”.¹¹⁸ A magyar nyelv nyilvános használatát a román kormány bizalmas körrendeletben 1941 nyarán eltiltotta¹¹⁹, tovább folyt a magyar nemzetiségű alkalmazottak elbocsátása.

1943 márciusában a dél-erdélyi magyarság legfontosabb követelése a következők voltak: a Magyar Népközösség zavartalan működésének biztosítása; a magyar nyelv használatának engedélyezése a hivatali és magánéletben, a levelezésben, a táviróforgalomban és a telefonbeszélgetések lebonyolításában; az utazási szabadság biztosítása a magyarok számára; a román menekültek beszállásolásának megszüntetése; a magyarokkal szemben 1942-ben elrendelt diszkriminatív jellegű élelmiszer-rekvirálások jóvátétele; a túlzott adóztatás megszüntetése; a tömeges elbocsátások jóvátétele.¹²⁰

Magyar és román politikai célkitűzések 1940–1944 között. A dél-erdélyi magyarság felszámolásának terve.

Az észak-erdélyi románság és a dél-erdélyi magyarság helyzete közötti alapvető különbséget Budapesten abban látták, hogy míg a románság 22 éven át privilegizált helyzetet élvezett Nagy-Romániában, és az ennek folytán szerzett gazdasági előnyöknek Jelenleg is birtokában van”, addig a dél-erdélyi magyarság számára a bécsi döntés nem az elnyomatás megszűnését, hanem annak lényeges súlyosbodását jelentette.¹²¹

A magyar kormányzat a második bécsi döntést a trianoni békeszerződés részbeni orvoslása-ként fogta föl, olyan végleges impériumváltozásként, amelyet Románia is elfogadott és aláírt. Ebből következőleg feljogosítva érezte magát olyan intézkedések megtételére, amelyek az észak-erdélyi magyarság által korábban elszenvedett legkirívóbb igazságtalanságok és jogtalanságok „részbeni reparálására” adtak módot, helyreállítva a nemzetiségek közötti „igazságos egyensúlyi helyzetet”.¹²² Míg Észak-Erdélyben a jóvátételre, addig Dél-Erdélyben egy olyan „provizórium” létesítésére törekedett a magyar politika, amely az ottani magyarság életét „legalábbis elviselhetőbbé” teszi a Magyarországhoz való remélt visszacsatolás pillanatáig.¹²⁵

A román politikai célkitűzések élesen ütköztek a magyar elképzelésekkel. A legfőbb külpolitikai célt Észak-Erdély visszaszerzése képezte, ezt szolgálták a nemzetiségpolitikai célkitűzések is: az észak-erdélyi románság erősítése, és Dél-Erdély megtisztítása a magyaroktól.

A román Minisztertanács 1941. június 17-i ülésén Mihai Antonescu¹²⁴ etnikai tisztogatást helyezett kilátásba: „Nem csak a zsidó, de az összes nemzetiséget tekintve – az idegen elemek teljes és erőszakos eltávolításának politikáját fogjuk követni.”¹²⁵ Hasonló szellemben nyilatkozott Ion Antonescu is 1941. október 6-án: „Visszahozhatom Besszarábiát és Erdélyt, mégsem érek el semmit, ha nem tisztítom meg a román népet, mivel nem a határok, hanem a faj tisztasága és egyneműsége jelenti egy nép erejét.”¹²⁶ Az államvezető lelki beállítottságáról, döntéseinek belső mozgatórugójáról árulkodnak fél évvel korábban, a Minisztertanács április 8-i ülésén elhangzott szavai: „Én a törökök, zsidók és magyarok elleni gyűlöletben nőttem föl. A haza ellenségei elleni gyűlölet ezen érzelmeit az utolsó végletek határáig kell kitolni. Magamra vállalom ezt a feladatot.”¹²⁷

A dél-erdélyi magyarság megsemmisítése egy jól átgondolt kormányzati politika részét képezte, amely a legkeményebb eszközök bevetésétől sem riadt vissza. A terv részleteiről Mihai Antonescu 1942. május 13-án számolt be néhány magas rangú kormánytisztviselőnek. Kijelentette: ha nem szűnik meg az észak-erdélyi románok üldöztetése, akkor az „utolsó szem kukoricáig, búzáig vagy élelemig mindent elrekvirálunk, és hagyni fogjuk, hogy a nálunk lévő magyar falvak éhen haljanak”. Ahol ez a radikális megoldás nem alkalmazható, ott más módszerek alkalmazását helyezte kilátásba, így az észak-erdélyi román menekültek beültetését a magyar gazdaságokba és a magyar tulajdonban lévő házak lefoglalását.¹²⁸ Mihai Antonescu egyéb intézkedéseket is tervezett: „Értesíteni fogom a magyar kormányt, hogy minden gyilkosságért a fogva tartott túsok közül néhányat kivégzek. Minden Erdélyben meggyilkolt románért cserében tíz itteni magyart fogunk felakasztani.”¹²⁹ Ha pedig lázadás törne ki: „Géppuska, röviden és egyszerűen”¹³⁰ – jelentette ki.

Nem a két Antonescun múltott elsősorban, hogy a magyarellenes tervet nem sikerült mindenben megvalósítani...¹³¹

*

1944 őszén új fejezet nyílt a magyar–román kapcsolatokban; a szeptember 12-én, Moszkvában aláírt szovjet–román fegyverszüneti megállapodás 19. cikkelye semmisnek nyilvánította a második bécsi döntést, és Erdélyt, „vagy annak nagyobb részét” Romániának ítélte.¹³² Észak-Erdélybe visszatért a román közigazgatás, napirendre került – ha rövid időre is – a román nemzeti érzésen esett sérelem megtorlása.¹³³

Jegyzetek

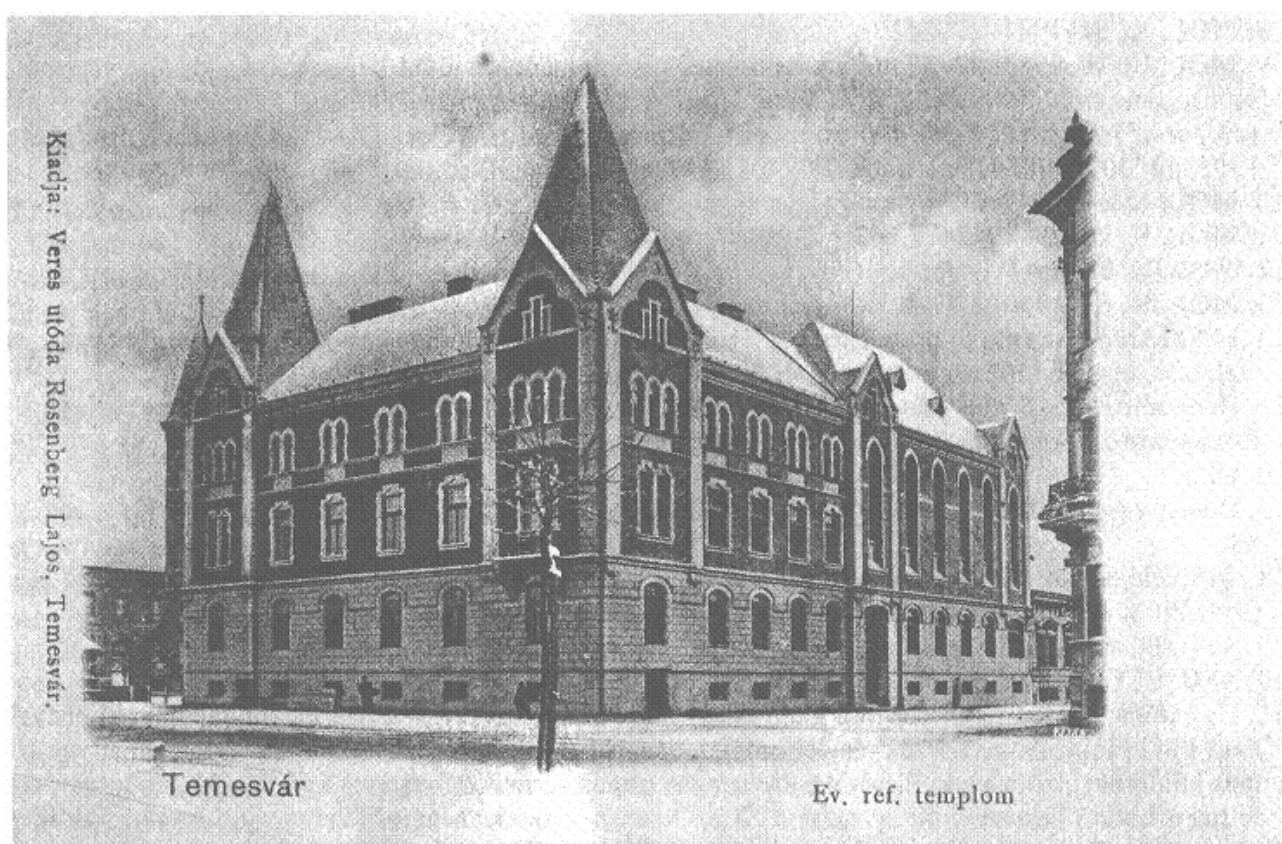
1. A második bécsi döntést követő időszak magyar–román kapcsolatainak történetét Csatári Dániel tárta föl elsőként részletes monográfiájában. Csatári Dániel: *Forgószelelben (Magyar–román viszony, 1940–1945)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. A korszak magyar kisebbségi politikájára vonatkozólag lásd: Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. IKVA Kiadó, Budapest, 1994.; valamint: Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
A második világháború alatti magyar–román viszonyt átfogóan ismertető, román nyelvű szintézis – tudomásom szerint – eddig még nem született. 1970 után a hivatalos román történetírás egyik kedvelt témája az észak-erdélyi „horthysta-fasiszta terror” „gaztetteinek” leleplezése volt, a tárgyilagosság és a saját múlttal való szembenézés leghalványabb kísérlete nélkül. Lásd például: *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României. Septembrie 1940 – octombrie 1944* (A horthysta-fasiszta terror Románia északnyugati részén. 1940. szeptember – 1944. október). Coordonatori: Mihai Fătu și Mircea Mușat. București, 1985.; Fătu, Mihai: *Biserica românească din nord-vestul țării sub ocupația horthystă, 1940–1944* (A román egyház az északnyugati országrészben a horthysta megszállás alatt, 1940–1944). Timișoara, 1985; Simion, Aurică: *Regimul de ocupație horthyst în partea de nord-vest a României. Politica față de populațiile nemaghiare (A horthysta megszállás rendszere Románia északnyugati részén. A nem magyar lakossággal szembeni politika)*. *Anale de Istorie*, 1985. 1. sz.
Egy tárgyilagosabb hangvétel megjelenését szolgálhatná a nemrégiben, Kolozsváron kiadott forrásközlés: *Transilvania și aranjamentele europene, 1940–1944* (Erdély és az európai rendezések, 1940–1944). Ediție, studiu introductiv, note: dr. Vasile Pușcaș. Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.
2. A döntőbírói határozat szövegét közli: Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1918–1945*. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. pp. 489–490.
3. Korom Mihály: A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. In: *Tanulmányok Erdély történetéről* (Szerkesztette Rácz István). Csokonai Kiadó, Debrecen, 1988. p. 176. Román statisztikai adatok szerint 1940. január 1-jén Észak-Erdély lakosságának 50,2%-a volt román, és csak 37,1%-a „székely és magyar” (Mușat, Mircea-Ardeleanu, Ion: *România după Marea Unire* [Románia a Nagy Egyesülés után.] vol. II. Partea a II-a, noiembrie 1933-septembrie 1940. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988. p. 1268). Hillgruber német történész az 1930. évi román népszámlálás eredményei alapján 1,116 millió románt, 1 millió magyart („akik közül 800 000 székely”), 72 000 németet és 100 000 zsidót említ (Hillgruber, Andreas: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938–1944* [Hitler, Károly király és Antonescu marsall. A német–román kapcsolatok 1938–1944 között.] Ediție de Stelian Neagoe, Humanitas, București, 1994. pp. 144–145.) Csatári az alábbi adatot emeli ki: 42% magyar, 48% román (Csatári: i. m. p. 31.) Végül Teleki Pál becslése a visszatért terület etnikai megoszlásáról: 47% magyar, 44,5% román. (Az 1939. évi június hó 10-re kihirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója [a továbbiakban KN, 1939], VII. kötet, p. 3. 1940. szeptember 4.)
4. Korom: i. m. In: *Tanulmányok Erdély történetéből...* i. m. pp. 176–177.; valamint: Csatári: i. m. p. 31.
5. Lásd: Bunesco, Traian: *Lupta poporului român împotriva dictaturii fascist de la Viena (august 1940)*. (A román nép harca a fasiszta bécsi diktátum ellen, 1940 augusztusa). București, 1971.; valamint: Mușat, Mircea-Bobocescu, Vasile: *Împotriva unei nedreptăți istorice; 40 de ani de la marile manifestații populare împotriva Dictaturii fascist de la Viena* (Egy történelmi igazságtalanság ellen; a 40 évvel ezelőtti nagy népi tüntetések a fasiszta bécsi diktátum ellen). *Anale de Istorie*, 1980. 3. sz.
A népharag kezdetben főleg a döntést meghozó tengelyhatalmak ellen irányult, de szeptember 2-től már Károly király és rendszere volt a célpont. Bukarestben hatalmi harc robbant ki, az állam az összeomlás szélén állt (*Transilvania...* i. m. pp. XVII–XVIII). Károly szeptember 6-án lemondásra kényszerült, helyébe fia, Mihály lépett a trónra. Az ország tényleges ura Ion Antonescu tábornok lett, a Minisztertanács újonnan kinevezett elnöke, a „Román Állam Vezetője”. Hatalmát 1944. augusztus 23-án döntötték meg. Minderről részletesen: Szász Zoltán: *A románok története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, é. n. „Népek hazája” c. sorozat, pp. 150–160.; valamint: Georgescu, Vlad: *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre* (A románok története. A kezdetektől napjainkig). Ediția a IV-a, Humanitas, București, 1995. pp. 231–244.
6. Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Sajtó alá rendezte: Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989. p. 24.; valamint: Balogh Edgár: *Szolgálatban. Emlékirat, 1935–1944*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. p. 166.; Nagy István: *Szemben az árral. Önéletrajzi regény, 1935–1944*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. p. 378.
7. *Transilvania...* i. m. p. XIX.

8. Zathureczky Gyula: *Metamorphosis Transylvaniae. Hítel*, 1940–1941. 2. sz. p. 227.
9. Mihailich Győzőné: *Asszonyok a vártán. Menekült magyarok emlékkönyve*. Budapest, 1942. p. 26.
10. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), K. 64–1940–27/a–I–5064
11. MOL, K.64–1940–27/a–I–5064
12. Groza, Petru: *A börtön homályában*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. pp. 163–164. A hivatalos értesítő, a *Monitorul Oficial* antedatálva közölte a bécsi döntés utáni áthelyezési rendeleteket, augusztus 30-a előtti keltezését használva (u. o. pp. 164–165).
13. U. o. p. 164.
14. *Universul*, 1940. szeptember 7.
15. *Gazeta Sibiului*, 1940. szeptember 13.
16. A bécsi döntés határozatának 3. és 4. pontja értelmében az észak-erdélyi románoknak, valamint a dél-erdélyi magyaroknak jogukban állott a román, illetve a magyar állampolgárság javára optálni. Ezt hat hónapi határidőn belül teheték meg, a távozásra további egy év állt rendelkezésre. Ingóságait magukkal viheték, akárcsak az ingatlanok értékesítéséből befolyt pénzt (Halmosy: i. m. p. 490.).
17. MOL, K. 63–1940–27/7. 35. sz. számjeltávirat
18. MOL, K. 63–1940–27/7. 368. sz. számjeltelefonsürgöny
19. *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945*. (Összeállította és sajtó alá rendezte Juhász Gyula). V. kötet, 1940–1941. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. p. 559. 343. sz. irat.
20. *Reggeli Magyarország*, 1940. szeptember 10.
21. MOL, K. 63–1940–27/7. 377. sz. számjeltávirat
22. *Universul*, 1940. szeptember 13.
23. Csatári: i. m. p. 35. Valamint: MOL, K. 64–1940–27/a–I–4912
24. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), I. hdt. pság, 289/I. hdt. 1. b – 1940
25. A magyar–román katonai bizottság szeptember 3-án keltezett 2. sz. jegyzőkönyve kimondta: „7. A megszálló csapatoknak ellenálló polgári személyek a nemzetközi megegyezések szerinti elbánásban részesülnek, s azokat a magyar hatóságok franc-tireur-öknek fogják tekinteni.” (MOL, K. 64–1940–27/a–I–4913)
26. HL, I. hdt. pság, 289/I. hdt. 1. b – 1940
27. MOL, K. 64–1940–27/a–I–4994
28. MOL, K. 64–1940–27/a–I–4972
29. Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések*. III. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1993. p. 281.
30. MOL, K. 64–1940–27/a–I–4994
31. MOL, K. 64–1940–27/a–I–4971
32. *Ellenzék*, 1940. szeptember 1. és 3.
33. *Székely Nép*, 1940. szeptember 8.
34. *Ellenzék*, 1940. szeptember 6.
35. Kolozsvári Református Gyűjtőlevéltár (a továbbiakban: KRGL), 677/1940. p. sz.; Valamint: *Ellenzék*, 1940. szeptember 6.
36. Szűkebb körben Teleki többször is azon véleményének adott hangot, hogy a nagyhatalmi döntés „pyrrhusi győzelem”-nek számít, és nagy árat kell majd fizetni érte. Lásd: Macartney, C. A.: *Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941*. (Az *OCTOBER FIFTEENTH: A History of Modern Hungary, 1929–1945*. c. munka XIII–XIX. fejezete). Occidental Press, Budapest, 1993. p. 156.; Valamint: Desseffy Gyula: *Emlékeim Teleki Párról*. In: *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévé előadásai*. Szerkesztette: Csicsery Rónai István és Vigh Károly. Occidental Press, Budapest, 1992. pp. 34–35.
37. Páva István: *Trianon – Belvedere – Hadbalépcs.* „Pro Pannonia Kiadói Alapítvány – Pécs”, 1995. pp. 104–105.
38. Az 1939. évi június hó 10-re hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója (a továbbiakban: FN, 1939), I. kötet, p. 401. 1940. szeptember 4.
39. KN, 1939, VII. kötet, p. 4. 1940. szeptember 4.
40. U. o.
41. *Horthy Miklós titkos iratai* (Sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szücs László). Második kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. p. 238.; Valamint: Tilkovszky: *Revízió...* i. m. p. 283.
42. FN, 1939, I. kötet, p. 404. 1940. szeptember 4.
43. Zathureczky...i. m. p. 214.
44. Nagybaczoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendő, 1938–1945. Visszaemlékezések*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. p. 59.
45. *Ellenzék*, 1940. szeptember 17.
46. Tilkovszky: *Revízió...* i. m. p. 287. Valamint: MOL, K. 53–1–1940–34

47. MOL, K. 64–1940–27/a–I–5180
48. Tilkovszky: *Revízió...* i. m. p. 287. Valamint: Zaharia, Gheorghe: Teroarea horthystă în partea de nord-vest a României în anii 1940–1944 (A horthysta terror Románia északnyugati részén 1940–1944 között). *Anale de Istorie*, 1985. 6. sz. p. 43. Egy szeptember 18-án keltezett magyar beszámoló szerint: „Mint a Szilágy megyei ördögkúti és ippi incidensek megmutatták, egyes félrevezetett román fanatikusok a fegyveres merényletektől sem riadnak vissza, és főleg a hegyvidéken egyedül haladó járőrök vagy kisebb csapatok a lesből való orvtámadásnak vannak kitéve. Ez a guerilla-rendszer, ha nem is mondható általános jelenségnek, mégis áldozatokat követel, és a megszálló csapataink által természetesen megfelelő ellenrendszabályokat tesz szükségessé” (MOL, K. 53–I–1940–35).
49. Tilkovszky: *Revízió...* i. m. p. 286.; Valamint: Varga János: Levente és értelmezője nyomán. In: *Tanulmányok Erdély történetéről...* i. m. pp. 220–222.; Balogh Edgár: i. m. pp. 169–170.
50. MOL, K. 53–I–1940–35
51. MOL, K. 64–1940–27/a–I–5180
52. *Reggeli Magyarország*, 1940. október 13.; Valamint: *Tribuna Ardealului*, 1940. október 15.
53. HL, VKF. 4767/el. 1–1940
54. *Ellenzék*, 1940. szeptember 14.; Valamint: *Tribuna Ardealului*, 1940. szeptember 15.
55. *Tribuna Ardealului*, 1940. szeptember 15. és 17.
56. *Keleti Újság*, 1940. szeptember 25.; Valamint: Groza: i. m. p. 166. (Nem derül ki egyértelműen, a két találkozó közül melyikre utal Groza!)
57. HL, VKF. 4661/el. 1–1940
58. HL, 2. hds. 1237/1. b–1940
59. KR GyL, 920/1940. p. sz. *Nagy András jelentése* (A jelentésben szereplő további helységnév mind Maros-Torda vármegyei).
60. KR GyL, 920/1940. p. sz. *Nagy András jelentése*
61. KR GyL, 920/1940. p. sz. *Nagy András jelentése*
62. KR GyL, 920/1940. p. sz. *Nagy András jelentése*
63. *Mareşalul Ion Antonescu. Secretele guvernării. Rezoluţii ale Conducătorului Statului, septembrie 1940–august 1944* (Ion Antonescu marsall. A kormányzás titkai. Az államvezető határozatai, 1940. szeptember–1944. augusztus). Selecţie de Vasile Irimia şi Ion Ardeleanu. Editura Românilor, Bucureşti, 1992. p. 13.
64. *Magyar Kisebbség*, 1940. október 1. p. 468.; Valamint: *Külgügyi Szemle*, 1940. november, p. 526.
65. MOL, K. 63–1940–27/7–5250
66. MOL, K. 64–1940–27/a–I–5409
67. *Keleti Újság*, 1940. szeptember 25.
68. MOL, K. 63–1940–27/7
69. *Ellenzék*, 1940. október 3.
70. Zaharia: i. m. p. 44.; Valamint: *Teroarea...* i. m. pp. 113–117.
71. MOL, K. 28–2/a–I–I.; Valamint: Groza: i. m. p. 167.
72. Az eredeti román szövegrész: „vor fi luate căpeteniile ungureşti” (*Mareşalul Ion Antonescu...* i. m. p. 16.).
73. U.o.
74. KN, 1939, VII. kötet, p. 28. 1940. október 9.
75. KN, 1939, VII. kötet, p. 24. 1940. október 9.
76. *Reggeli Magyarország*, 1940. október 9.
77. *Reggeli Magyarország*, 1940. október 10.
78. *Ellenzék*, 1940. október 8.
79. *Esti Magyarország*, 1940. október 5.
80. *Ellenzék*, 1940. október 8.; Valamint: *Magyar Szó*, 1940. október 9.
81. *Reggeli Magyarország*, 1940. október 11.
82. *Reggeli Magyarország*, 1940. október 12.
83. *Reggeli Magyarország*, 1940. október 12.
84. *Keleti Újság*, 1940. október 12.
85. *România Nouă*, 1940. október 8.
86. *România Nouă*, 1940. október 8.
87. *România Nouă*, 1940. október 12.
88. *România Nouă*, 1940. október 12.
89. *Reggeli Magyarország*, 1940. október 13.
90. *Külgügyi Szemle*, 1941. január, p. 60.
91. FN, 1939, I. kötet, p. 409. 1940. október 5.
92. *Mareşalul Ion Antonescu...* i. m. p. 18.

93. *România Nouă*, 1940. október 9.
94. KN, 1939, VII. kötet, p. 27. 1940. október 9.; Valamint: *Küliügyi Szemle*, 1941. január, p. 60.
95. MOL, K. 63–1940–27/7–5140
96. *Transilvania...*i. m. p. XXX.
97. U. o. pp. XXXI–XXXII.
98. MOL, K. 63–1940–27/7–II–808
99. Tilkovszky: *Revízió...*i. m. p. 288
100. *Transilvania...*i. m. pp. XL–XLI.
101. A dokumentumot közli: *Transilvania...*i. m. pp. 3–13.
102. MOL, K. 63–1940–27/7–II–809
103. *Tribuna Ardealului*, 1940. október 10.
104. Ravasz László: Erdély. *Magyar Szemle*, 1940. október, pp. 229–230.; Valamint: *Keleti Újság*, 1940. október 20.
105. KN, 1939, IX. kötet, p. 442. 1941. február 19. Egy 1943-as memorandumban Bajcsy-Zsilinszky Endre a következőket írta: „A román politikusok és propagandisták gyalázhatnak bennünket, magyarokat, amennyire a bőrükbe fér és különösen szűk agyvelejükbe. De mi magyarok nem szorultunk a román műnagság, nagyzolás és történelmi hazudozás módszereire”. Idézi Tilkovszky: *Nemzetiség...*i. m. p. 108.
106. KN, 1939, VII. kötet, p. 69. 1940. október 10.
107. KN, 1939, IX. kötet, p. 143. 1941. február 5.
108. *Ellenzék*, 1940. december 1.
109. *Tribuna Ardealului*, 1940. október 15.
110. *Transilvania...*i. m. p. XXXVIII.
111. A könyvről lásd: Varga: i. m. In: *Tanulmányok Erdély történetéről...*i. m. pp. 212–225
112. MOL, K. 64–1940–27
113. MOL, K. 64–1940–27. Október első napjaiban Gyárfás Elemérnek nem sikerült kihallgatást elérnie az államvezetőnél (MOL, K. 64–1940–27–783); Valamint: *Mareşalul Ion Antonescu...*i. m. p. 20.
114. MOL, K. 63–1940–27/7–II–808
115. MOL, K. 63–1940–27/7–II–808
116. MOL, K. 64–1941–27–31
117. 1940 szeptemberétől 1941 januárjáig Antonescu a Vasgárdával együtt kormányozta az országot. Az egyeduralomra törő fasiszta szervezet 1941. január 21-én lázadást robbantott ki, amit Antonescu a hadsereg segítségével fojtott vérbe. Lásd: Georgescu: i. m. pp. 234–236.
118. MOL, K. 64–1941–27–242
119. MOL, K. 28–29–1942–27 663. A rendeletet később hatályon kívül helyezték. Lásd: *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944* (Főszerkesztő: Romsics Ignác). Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995. pp. 307–308.41. sz. irat
120. MOL, K. 64–1943–27/b
121. MOL, K. 28–29–1942–27 663
122. MOL, K. 28–2a–IV–1/m
123. MOL, K. 63–1940–27/7–I
124. Mihai Antonescu ekkor propagandaügyi miniszter volt. 1941. június 22-től a román Minisztertanács alelnöke, később külügyminiszter is. Nem volt rokona Ion Antonescunak.
125. Benjamin, Lya: *Soluția finală și implicațiile ei în România* (A végső megoldás és következményei Romániában). *Societate și Cultură. Noua Alternativă*. 1995. 4. sz. p. 23.
126. U. o.
127. Demény Lajos: Zsidóellenes törvényhozás Romániában 1941 és 1944 között. *Regio*, 1994. 2. sz. p. 88.
128. Arhivele Statului București (Bukaresti Állami Levéltár. A továbbiakban: ASB), fond Președinția Consiliului de Miniștri (a továbbiakban: PCM)–d. 139/1942, f. 4.
129. ASB, PCM–d. 139/1942, f. 6.
130. ASB, PCM–d. 139/1942, f. 7.
131. Úgy tűnik, szerepe volt ebben a magyar kormány diplomáciai lépésének is, amelynek eredményeként 1942 júniusában az észak- és dél-erdélyi kisebbségi panaszok kivizsgálása végett a tengelyhatalmak különmegbízottak kiküldéséről határoztak. A román kormányt meglepte a döntés, Mihai Antonescut felháborította (*Transilvania...*i. m. p. LXI). Országá függetlenségére hivatkozva a román politikus kezdetben ellenezte a különmegbízottak vizsgálatát (ASB, PCM–d. 139/1942, f. 82.), később kénytelen volt beleegyezni. Hencke és Roggeri tevékenységéről lásd: Csátári: i. m. pp. 124–130. A magyar

- kormányhoz intézett különmegbízotti ajánlást közli: *Magyarok kisebbségben...*i. m. pp. 352–365. 55. sz. irat. A zárójelentést és mindkét ajánlást közli románul: *Transilvania...*i. m. pp. 29–121. A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzetéről 1942 nyarán lásd még: Kertész István: *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között.* „Extra Hungariam” sorozat, Európa-História, Budapest, 1995. pp. 206–207.
132. Balogh Sándor: Erdély és a második világháború utáni békerendezés (1945–1946). *Századok.* 1995. 3.sz. p. 535.
133. U. o. pp. 535–537. A témáról bővebben: *Fehér könyv az 1944 őszi magyarelles atrocitásokról.* RMDSz, Kolozsvár, 1995.; Valamint: Benkő Levente: *Szárzajta.* Kaláka Könyvek, Sepsiszentgyörgy, 1995.

Temesvár